

Садоўская А. Л. Паняцце моўнай карціны свету ў сучаснай лінгвістыцы і яе роля ў плане вывучэння нацыянальна-культурнай спецыфікі моўных адзінак // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 6 / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мн., 2007. – С.171–179.

Мове належыць самая актыўная роля ў пазнанні чалавекам навакольнай рэчаіснасці і сябе ў ёй, таму што мова – найважнейшы спосаб фарміравання і існавання ведаў чалавека пра свет. “Сукупнасць гэтых ведаў, выражаных ў моўнай форме, і ўяўляе сабой тое, што ў розных канцэпцыях называецца то як “моўны прамежскавы свет”, то як “моўная рэпрэзентацыя свету”, то як “моўная мадэль свету”, то як “моўны вобраз свету”, або “моўная карціна свету” [4, с. 48].

Паняцце вобраза, мадэлі, карціны свету (у тым ліку і моўнай) будзеца на вывучэнні ўяўленняў чалавека пра свет і прадугледжвае тое або іншае бачанне адзінай будовы Быцця, свету, успрынятага свядомасцю. У склад яго ўваходзяць інтэлектуальны і духоўны вопыт, гісторыка-культурная спадчына народа, зведзеная ў пэўную агульную схему. Мноства прыватных аспектаў карціны свету – этычны, навуковы, паэтычны, рэлігійна-міфалагічны, нацыянальны і інш. – паказвае, што універсальнае ўяўленне пра свет, Быццё істотна залежыць ад ракурсу, мэтай і задач, умоў і акалічнасцей яго разгляду. Таму паняцце карціны свету выкарыстоўваецца не толькі ў працах па мовазнаўстве, але і ў антрапалагічных, культурназнаўчых, навуказнаўчых, філасофскіх і іншых даследаваннях. Знамянальна, што яно з’явілася першапачаткова ў дакладных навуках, а менавіта ў фізіцы на мяжы XIX-XX стагоддзяў: Г. Герц і М. Планк пісалі пра “фізічную карціну свету”. Гуманітарная карціна свету арыентуецца больш не на сам аб’ектны свет, а на тое, якім чынам чалавек будзе свае адносіны з ім.

У лінгвістыцы гэта паняцце сустракаецца з XX стагоддзя, а выкарыстоўвалася перадусім у мовазнаўстве нямецкім (sprachliches Weltbild) і амерыканскім (view of the world). Але яшчэ ў пачатку XIX стагоддзя В. Гумбальт звярнуў увагу на тое, што кожная мова адлюстроўвае толькі ёй уласцівы светапогляд (Weltansicht). Падтрымаў і развіў такую думку Л. Вайсгербер, які сцвярджаў, што “кожная мова мусіць пэўным чынам спазнаць свет, і кожная моўная супольнасць ствараецца праз агульную карціну свету, закладзеную ў нацыянальнай мове” [Weisgerber. Цыт. па: 10, с. 8]. Амерыканскі падыход да гэтага пытання прадстаўлены імёнамі Э. Сепіра і Б. Уорфа, якія заўважалі, што мова з’яўляецца “правадніком па грамадскай рэчаіснасці” [Sapir. Цыт. па: 10, с. 8], і што “мова становіцца разгалінаванай і распрацаванай сістэмай, якая санкцыяніруе культурныя формы і катэгорыі” [Whorf. Цыт. па: 10, с. 8]. Гіпотэза Сепіра-Уорфа сцвярджае, што панаванне мовы не абмежавана простым афармленнем жыццёвага вопыту людзей, а прымушае іх успрымаць свет праз катэгорыі іх уласнай мовы.

“Людзі жывуць не толькі ў фізічным свеце і не толькі ў свеце сацыяльнай дзейнасці, як гэта звычайна разумеюць; у значнай ступені яны знаходзяцца пад уладай той канкрэтнай мовы, якая становіцца для іх сродкам

грамадскага выяўлення ... Справа ў тым, што карціна рэальнага свету ў вялікай ступені грунтуецца на моўных звычках калектыву. Ніколі нельга лічыць, што дзве мовы, якімі б блізкімі яны ні былі, выяўляюць адну і тую ж сацыяльную рэчаіснасць. Прасторы, у якіх існуюць розныя грамадствы, – гэта асобныя грамадствы, а не проста адзін і той жа свет з рознымі этыкеткамі” [Sapir. Цыт. па: 3, с. 85-86]. Такім чынам, амерыканскія лінгвісты выказалі меркаванне, што мы знаходзімся ў палоне ў мовы.

Сучаснымі лінгвістамі моўная карціна свету звычайна разумеецца як “зафіксаваная ў мове інтэрпрэтацыя рэчаіснасці ў выглядзе сукупнасці меркаванняў пра свет” [9, с. 110]. Відавочна, у літаратуры акцэнтуюцца ўвага на фармулёўцы “інтэрпрэтацыя рэчаіснасці”, якая лічыцца больш адэкватнай, чым тэорыя пра механічнае адлюстраванне свету ў мове або пра стварэнне мовай свайго аб’екта. Паспрабуем растлумачыць, што гэта значыць.

Па-першае, што існуе рэальны свет, знешні ў адносінах да суб’екта пазнання, які знаходзіцца па-за межамі нашай мовы. Гэта свет інтэрсуб’ектыўны, патэнцыяльна зразумелы, які спрабуе замацавацца ў мове.

Па-другое, мова з’яўляецца прызмай, праз якую мы, людзі, бачым гэты свет. Як адзначае Ё. Мацкевіч, “рэчаіснасць – гэта кантынуум зменны і рухомы, які ўключае бясконцае мноства дэталяў, аспектаў, праяў. У мове і пры дапамозе мовы кантынуум гэты падзяляецца на фрагменты, якія мы класіфікуем і ўпарадкуем. Такім чынам ствараецца новы – моўны – свет” [10, с. 11]. “Слова, – як трапна заўважыў О. Болнаў, – ёсць штосьці пазнейшае, што далучаецца да рэчы, якая ўжо існавала раней, але толькі слова творыць гэту рэч [Bollnow. Цыт. па: 10, с. 11].

Па-трэцяе, моўная інтэрпрэтацыя свету не з’яўляецца інтэрпрэтацыяй, якая ажыццяўляецца праз мову незалежна ад чалавека, а з’яўляецца інтэрпрэтацыяй, якая ажыццяўляецца чалавекам пры дапамозе мовы. Чалавек жа глядзіць на свет з акрэсленага, суб’ектыўнага пункта погляду. Карціна свету, створаная ў мове, заўсёды з’яўляецца карцінай свету, убачанай, упарадкаванай і іерархізаванай праз чалавека. У гэтым сэнсе мова з’яўляецца не адлюстраваннем свету, а адлюстраваннем чалавечай думкі.

Па-чацвёртае, моўная інтэрпрэтацыя свету залежыць і ад самой рэчаіснасці, і ад нашай чалавечай прыроды, і ад вопыту, набытага ў працэсе зносінаў з гэтай рэчаіснасцю, і ад культурнай спадчыны. Значыць, гэта інтэрпрэтацыя не з’яўляецца адвольнай. Мова ў большасці сваёй, за невялікім выключэннем, не стварае новы свет. Яе крэатыўная функцыя накіравана не на стварэнне, а на пераўтварэнне. Аднак жа, у моўнай карціне свету ёсць і такія аб’екты, якія нельга ніякім чынам аднесці да пазамоўнай рэчаіснасці. Гэта так званыя словы-фантомы, якія не маюць і не могуць мець дэнататаў, напрыклад: кентаўр, русалка, птушка Фенікс і інш. У такім выпадку крэатыўнасць мовы накіравана на злучэнне вядомых ужо элементаў (напрыклад, у выпадку з кентаўрам – чалавек + конь) у новае адзінства, народжанае фантазіяй. Міф, байка, паэзія выходзяць за межы стандарта інтэрпрэтацыі бачных і нябачных (псіхічных) рэалій, ствараюць новы свет, хоць і ён не з’яўляецца цалкам незалежным ад рэальнага.

Такім чынам, паміж карцінай свету як адлюстраваннем рэчаіснасці і моўнай карцінай свету як фіксацыяй гэтага адлюстравання існуюць складаныя адносіны. Карціна свету можа быць прадстаўлена з дапамогай прасторавых (верх – ніз, правы – левы, усход – захад, далёкі – блізкі), часавых (дзень – ноч, зіма – лета), колькасных, этычных і іншых параметраў. На фарміраванне карціны свету ўплываюць мова, традыцыі, прырода і ландшафт, выхаванне, навучанне і іншыя сацыяльныя фактары. Моўная карціна свету не толькі стаіць побач са спецыяльнымі карцінамі свету (хімічнай, фізічнай і інш.), яна ім папярэднічае і фарміруе іх, таму што чалавек здольны разумець свет і самога сябе, дзякуючы мове, у якой замацоўваецца грамадска-гістарычны вопыт – як агульначалавечы, так і нацыянальны. Праз спецыфіку мовы ў свядомасці яе носбітаў узнікае пэўная моўная карціна свету, праз прызму якой чалавек і ўспрымае, інтэрпрэтуе свет. Моўная інтэрпрэтацыя свету – гэта яго сегментацыя, апісанне, упарадкаванне і, як правіла, ацэнка. Да таго ж у мове адлюстраваны не толькі сам свет у яго аб'ектнай множнасці, але яшчэ і інтуітыўнае прадбачанне і адчуванне свету як спроба вытлумачыць яго, рэканструяваць як сэнсавае адзінства.

“Нелагічнасць”, слабая прадстаўленасць аб'ектна-прэдыкатных сувязей натуральнай мовы тым не менш ацэньваецца не як недахоп, а як вялікая перавага яе над іншымі формамі ведаў пра свет. Адлюстраваная ў ёй штодзённая свядомасць зусім не з'яўляецца непаўнацэннай, неразвітай – яна ў параўнанні з лагічнымі ведамі і навуковым мысленнем вырашае (і з поспехам) іншыя задачы, у прыватнасці, задачы выражэння і замацавання духоўнага вопыту грамадства, эмацыянальнага боку чалавечага “Я”. У гэтай якасці чалавечая мова аказваецца дастаткова універсальнай, якая прымяняецца ў самых розных сферах, паколькі менавіта ў ёй з максімальнай паўнатай аказваецца ўвасоблены і актуальны быццёвы слой свядомасці, і інтуітыўна зразумелыя як каштоўнасна-значныя факты “перад-свядомасці”, неадрэфлексаваныя, няўныя веды пра свет, свайго роду калектыўная псіхалогія этнасу” [6, с. 10].

Аднак варта адзначыць і тое, што маючы данавуковы характар (на гэта ўказваў Ю.Д. Абрэсін, праз што называў моўную карціну свету найўнай) і быццам дапаўняючы аб'ектыўныя веды пра рэчаіснасць, моўная карціна свету, падчас скажае іх. Справа ў тым, што ў працэсе засваення і інтэрпрэтацыі свету чалавекам падчас узнікаюць памылковыя погляды і меркаванні пра з'явы навакольнай рэчаіснасці, якія затым пераасэнсоўваюцца. Таму, адпаведна, канцэптуальная карціна свету знаходзіцца ў пастаяннай дынаміцы, увесь час змяняецца, у той час як моўная карціна можа яшчэ доўгі час захоўваць сляды гэтых памылковых меркаванняў.

Моўная карціна свету задае нормы паводзін чалавека ў свеце, вызначае яго адносіны да свету. На думку Ю.Д. Абрэсіна, кожная натуральная мова адлюстроўвае пэўны спосаб успрымання, арганізацыі (“канцэптуалізацыі”) свету. Значэнні, што выражаюцца ў ёй, складваюцца ў пэўную адзіную

сістэму поглядаў, своеасаблівую калектыўную філасофію, якая прапануецца ў якасці абавязковай усім носьбітам мовы [1, с. 39].

Тэрмін “моўная карціна свету”, як зазначае В.А. Маслава, – гэта не больш, чым метафара, бо ў рэальнасці “спецыфічныя асаблівасці нацыянальнай мовы, у якіх зафіксаваны ўнікальны грамадска-гістарычны вопыт пэўнай нацыянальнай супольнасці людзей, ствараюць для носьбітаў гэтай мовы не якую-небудзь іншую, непаўторную карціну свету, адрозную ад аб’ектыўнай, а толькі спецыфічную “афарбоўку” гэтага свету, абумоўленую нацыянальнай значнасцю прадметаў, з’яў, працэсаў, выбіральнасцю адносін да іх, якая спараджаецца спецыфікай дзейнасці, ладу жыцця і нацыянальнай культуры дадзенага народа” [4, с. 50-51]. Інакш кажучы, акрамя таго, што ў кожнай мове зафіксавана ўласцівая толькі ёй, г.зн. суб’ектыўная, моўная карціна свету, пазамоўная рэчаіснасць мае аб’ектыўны характар. Менавіта таму і магчымы пераклад з адной мовы на другую, нягледзячы на відавочныя адрозненні паміж мовамі. Значыць, нацыянальная моўная карціна свету ўяўляе сабой суб’ектыўны вобраз аб’ектыўнага свету.

Дарэчы тут будзе згадаць паняцце *лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі* як моўнай карціны свету, уведзенае В.В. Вараб’ёвым і І.П. Васілюком, пад якім разумеецца “сістэма ведаў пра культуру, адлюстраваная ў пэўнай нацыянальнай мове” [2, с. 21], або “веданне ідэальным размоўцам-слухачом усёй сістэмы культурных каштоўнасцей, адлюстраваных у мове” [2, с. 18]. Даследчыкі пераканана сцвярджаюць, што “аналіз пераходу ад рэальных моўных уяўленняў культуры – ужывання лінгвакультурэм – да “абагульненай канструкцыі” адцягненага характару – лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі – дае магчымасць глыбей зразумець прыроду культурнага сэнсу, замацаванага за пэўным моўным знакам, а таксама анталагічную сутнасць такога сэнсу” [2, с. 19]. Выказваецца меркаванне, што “лінгвакультуралагічная кампетэнцыя, дэтэрмінаваная светам культуры і аформленая моўным полем, можа быць прадстаўлена як дзеючая функцыянальная мадэль (аналагічная “энергеі” В. Гумбальта), як эксплікацыя таго, што называецца культурай як камунікацыяй” [2, с. 20].

Паняцце моўнай карціны свету актыўна выкарыстоўваюць усе даследчыкі ўзаемаадносін мовы і культуры ў шырокім іх разуменні, таму што яно ўвасобіла ў сабе асноватворную для філасофіі мовы сувязь яе з пазамоўнай рэчаіснасцю. Вядома, што пачатковы перыяд цікавасці да моўнай карціны свету адзначаўся зваротам да праблемы таго, як мова адлюстроўвае факты рэчаіснасці ў сваім слоўніку, у лексічнай семантыцы, у словаўтварэнні і г.д. Такі падыход дазволіў выявіць многае з культуразнаўчага патэнцыялу мовы, сказаць пра спецыфіку той ці іншай мовы ў сувязі са спецыфікай духоўнай культуры народа. Спробы выяўлення моўнай мадэлі свету, якія робяцца сучаснай лінгвістыкай сёння, абапіраюцца ўжо на аналіз больш складаных з’яў – семантычных палёў, прадстаўленых мовай паняццяў у іх таксанамічным чляненні. Асаблівая ўвага пры гэтым звяртаецца на моўныя сродкі, не столькі тыя, што называюць, колькі тыя, што інтэрпрэтуюць і ацэньваюць з’явы рэчаіснасці. За экспрэсіўна-характарыстычным,

эматыўным бокам моўных сутнасцей, за вобразнай парадыгматыкай лінгвістыка імкнецца разгледзець выпрацаваную за многія стагоддзі, спецыфічную для пэўнага моўнага этнасу універсальную схему інтэрпрэтацыі рэчаіснасці, прыхаваную глыбока ў мове. Асабліва значнымі для рэканструявання нацыянальнай моўнай карціны свету аказваюцца найбольш культурна і псіхалагічна маркіраваныя з’явы – вобразныя і экспрэсіўныя пласты мовы, уласныя імёны, гукапераймальная і канататыўная лексіка.

Асобую ролю ў стварэнні моўнай карціны свету адыгрываюць фразеалагічныя адзінкі. Іх прынята называць “непасрэдным культурным кампанентам мовы”, а таксама “ядром нацыянальнай свядомасці, крытэрыем духоўнасці народа” [5, с. 252]. Само іх існаванне з’яўляецца яркім сведчаннем увасаблення ў моўнай форме тысячагадовай творчасці народа, яго светапогляду і культуры. У іх паўстае і фізічная карціна навакольнай рэчаіснасці, і сацыяльнае “вымярэнне” чалавека ў гэтым свеце, і сам чалавек з яго эмоцыямі, пачуццямі, унутраным светам. Фразеалагічныя адзінкі ўяўляюць сабой згустак культурнай інфармацыі, даюць магчымасць сказаць пра многае, эканомячы моўныя сродкі і ў той жа самы час дасягаючы глыбіню народнага духу, культуры.

Аналізуючы моўную карціну свету, якая ствараецца фразеалагізмамі, варта звярнуць увагу на яе асноўную прымету – антрапацэнтрычнасць, што выражаецца ў яе арыентацыі на чалавека, які выступае, як правіла, як мера ўсіх рэчаў, яскравым сведчаннем чаго служыць, напрыклад, фразеалогія з саматычным кампанентам, з дапамогай якой можа быць прадстаўлены па сутнасці ўвесь свет: прасторавыя каардынаты – блізка (*над бокам, каля бока, над рукой, рукой падаць, над самым носам*); далёка (*як вокам скінуць, як вокам дастаць, як вока згледзіць*); побач (*бок у бок, плячо ў плячо*); тэмпаральныя абазначэнні – хутка (*на адной назе, адна нага тут, другая там, на скрут галавы, на зламанняе карку*), павольна (*нага за нагу*), нечакана, раптоўна (*як снег на галаву*); катэгорыі меры і ступені – мала (*на адзін зуб*), у поўным аб’ёме (*з галавы да ног*), з лішкам (*на самыя вушы*); розныя спосабы дзеяння – актыўна (*душы паслухаючы*) і інш.

Факт зыходнай антрапацэнтрычнасці мовы праяўляецца і ў шматлікіх фразеалагізмах семантыка-тэматычнай групы “Чалавек ва ўсіх аспектах сваёй сутнасці: як істота фізічная, псіхічная, сацыяльная”, калі крыніцай метафарызацыі становіцца свет жывёл, птушак і нават прадметаў нежывой прыроды, а “цэнтрам прыцяжэння” метафары – чалавек і яго жыццядзейнасць.

Напрыклад, у моўнай практыцы беларусаў для апісання знешніх і фізічных праяў чалавека, яго фізічнага і эмацыянальна-псіхічнага стану шырока бытуюць фразеалагічныя адзінкі з кампанентам-арнітонімам: *і крук не ўрве (не ўварве)* – хто-небудзь вельмі худы, змарнелы; *мокая курыца* – чалавек, які мае ўбогі, прыгнечаны выгляд; вялы ў рабоце, непаваротлівы ў рухах чалавек, на якога няма як разлічваць; *мокая варона* – збянтэжаны, разгублены чалавек; *сляная курыца* – 1. Блізарукі чалавек; 2. Чалавек, які

бязглузда мітусіцца, адшукваючы рэч, што ляжыць у яго пад самым носам; *белая варона* – чалавек, рэзка не падобны на іншых сваім знешнім выглядам ці паводзінамі, не такі як усе; *салаўі ў жываце спяваюць* – г.зн. хочацца есці; *лавіць качак* – 1. Так кажуць пра п’янага ў рэчцы; 2. Тапіцца і г.д.

Значнай колькасцю фразеалагічных адзінак прадстаўлены і семантычны разрад “Чалавек як член калектыву, яго сацыяльная ацэнка”, што ўключае ў сябе такія сэнсава-тэматычныя мадэлі, як “чалавек+грамадская думка пра яго” (напрыклад, *варона ў паўлінавых пёрах* (пагард.) – чалавек, які марна імкнецца паказаць сябе лепшым, больш значным, чым ён ёсць на самай справе; *вяліка сава ў пер’ях* – пра напышлівага чалавека; *белая варона* – чалавек, які рэзка не падобны да іншых людзей сваімі паводзінамі ці знешнім выглядам, не такі, як усе; *ні пава, ні варона* (неадабр.) – той, хто адышоў ад адных і не далучыўся да другіх; *залётная птушка* – так іранічна называюць чалавека чужога, нетутэйшага; *вольная птушка* – свабодны, ні ад каго незалежны чалавек; “чалавек+сямейна-родавыя сувязі” (*начная зязюлька* – жонка, дарагая палавіна – і *Начная зязюлька дзённую перакукуе*; *сава смаленая* (лаянк.) – выраз бывае звернуты да народжанай да шлюбу дзяўчыны; *Чубатыя куры на родзе* – г.зн. дзеці падобныя да сваіх бацькоў; “чалавек+службовае становішча, уплывовасць” (*важная птушка, птушка высокага палёту* – чалавек уплывовы, які займае высокае становішча ў грамадстве; *птушка невысокага палёту*; *пералётны птах* (неадабр.) – той, хто часта мяняе працу, месца прыстанку; “чалавек+матэрыяльна-маёмаснае становішча, ацэнка ўмоў жыцця” (*жыць як верабей у веніку* – г.зн. бедна, у нястачы, у пастаянным страху; не мець трывалага грамадскага ці службовага становішча; *толькі дух ды пяхух* – г.зн. у каго-небудзь нічога ці амаль нічога няма; *на птушыных правах* (*жыць, існаваць, працаваць*) – г.зн. незаконна ці не маючы трывалага матэрыяльнага забеспячэння і інш. [больш дэталёва гл.: 7])

Дадзеныя ТСБМ дазваляюць сцвярджаць, што “антрапацэнтрычнае” ўспрыманне свету птушак пашырае семантычны патэнцыял ужо саміх лексем-арнітонімаў. Акрамя свайго дэнататыўнага значэння, многія з іх маюць таксама і значэнні пераносныя, напрыклад: *птушка* – “пра чалавека, з пункту гледжання яго грамадскага значэння, становішча” (ТСБМ, 4, 514); *певень* – “задзірысты чалавек, забіяка” (ТСБМ IV, 152); *сава* – “чалавек, які позна кладзецца спаць” (разм.); *жаваранак* – “чалавек, які рана ўстае” (разм.); *салавей* – “чалавек, які славіцца чыстым, прыгожым, пераважна высокім голасам, вакальным майстэрствам” (ТСБМ V, 24) і інш. Менавіта пры антрапацэнтрычным разуменні ў лексем-арнітонімаў можа развіцца словаўтваральная актыўнасць, напрыклад: *зязюліць* – “біць, піць гарэлку” (ЭСБМ III, 356); *зязюлець* – “рабіцца шэрым, падобным да колеру зязюлі” (ЭСБМ III, 356); *савець* – “1. Рабіцца мутным, невыразным (пра вочы). 2. Рабіцца вялым, санлівым ад зморанасці, ап’янення” (ТСБМ IV, 356) (Параўн. у Даля: “*Советь*, более *о(по)советь* – быть как во хмелю, подкатывать глаза, словно в одури” (Даль IV, 254); *салавець* – “рабіцца вялым, санлівым ад зморанасці, ап’янення” (ТСБМ IV, 356) і інш.

Менавіта праз фразеалогію нацыянальнай мовы і ў яе кантэксце найбольш поўна і багата раскрываюцца і этнакультурны змест, нацыянальна-культурныя канатацыі асобных лексем. У такім выпадку слова часта выступае як канцэпт, значэнне якога адрозніваецца ад тлумачэння ў слоўніках агульналінгвістычнага тыпу і вызначаецца праз апеляцыю да старажытнай мадэлі свету. Дакладней, паралельна са слоўнікавым значэннем гэтых слоў, у фразеалагічных адзінках выражаецца і найўна-моўнае ўяўленне пра аб'екты рэчаіснасці, якія яны абазначаюць. Такім чынам, у моўных адзінках, якія набываюць вартасць канцэптаў, як бы апрадмечаны светапогляд, увасоблена агульная духоўная карціна свету.

Так, напрыклад, да асноўных характарыстык і канатацый, якія складаюць змест канцэпта “*птушка*” ў беларускай фразеалогіі і народнай культуры, можна аднесці наступныя. Птушка выступае ў беларусаў як міфапаэтычны класіфікатар і сімвал божай існасці, верху, неба, прыродных стыхій і з’яў (сонца, грому, ветру, хмары, маланкі, агню), свабоды, волі, вызвалення, жыцця, урадлівасці, шчасця і багацця, прадказання, сувязі паміж касмічнымі зонамі, душы, духу жыцця, вечнасці і бессмяротнасці; хваробаў і дэманічных сіл; яна з’яўляецца крыніцай звышнатуральнага зроку і слыху; птушка ў клетцы можа сімвалізаваць падман або няволю.

Вобраз птушкі лёгка і ўдала выкарыстоўваецца для перадачы, рэпрэзентацыі духоўнага, “нефізіялагічнага”, ідэальнага, для характарыстыкі з’яў, якія патрабуюць светапоглядных ацэнак. Такую тэндэнцыю варта лічыць цалкам заканамернай, паколькі ў ёй праяўляецца спецыфіка чалавечага мыслення спасцігаць нябачны свет абстрактнай, неадчувальнай ўласцівасці і якасці праз прызму адчувальных, канкрэтных прадметаў і з’яў [больш падрабязна гл.: 8].

Аналіз фразеалагічных адзінак з такой пазіцыі дае нагляднае ўяўленне пра культурна-нацыянальнае бачанне свету, пра фарміраванне і станаўленне тыповага для беларусаў яго вобразнага асэнсавання, якое матэрыялізуецца ў канкрэтна-жывой, сакавіта-вобразнай, пачуццёва-афарбаванай нацыянальнай мове. Мова на гэтым узроўні становіцца нацыянальнай ужо ў поўным сэнсе гэтага слова. Адпаведна і яе сэнсавы змест, што нясе ў сабе і адлюстроўвае нацыянальную свядомасць, пачынае арыентавацца ўжо не столькі на агульначалавечыя, колькі на канкрэтна народныя, нацыянальныя ідэалы і каштоўнасці. Таму ў апошні час зусім невыпадкова асабліва цікавасць узрастае да фразеалагічнага складу мовы як люстэрка, у якім лінгвакультурная супольнасць ідэнтыфікуе сваю нацыянальную самасвядомасць.

Такім чынам, высвятленне нацыянальна-культурнай спецыфікі моўных адзінак цесна змыкаецца з праблемамі ўсведамлення свету чалавекам і адлюстравання гэтага ўсведамлення ў мове. Аналіз рэалізацыі нацыянальна-культурнага кампанента на розных моўных узроўнях дазваляе лінгвістам зрабіць выснову пра тое, што мова – гэта своеасаблівая «карціна свету» народа. Свет – гэта чалавек і асяроддзе ў іх узаемадачынэннях, а карціна свету – вынік перапрацоўкі інфармацыі пра рэчаіснасць і чалавека ў ёй.

Моўная карціна свету – гэта зафіксаваная ў мове інтэрпрэтацыя рэчаіснасці ў выглядзе сукупнасці меркаванняў пра свет. Яна не толькі стаіць побач са спецыяльнымі карцінамі свету (хімічнай, фізічнай і інш.), яна ім папярэднічае і фарміруе іх, таму што чалавек здольны разумець свет і самога сябе, дзякуючы мове, у якой замацоўваецца грамадска-гістарычны вопыт – як агульначалавечы, так і нацыянальны.

Літаратура

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. 1995. № 1. С. 37 – 67.
2. Воробьёв В.В., Василюк И.П. Лингвокультурологическая компетенция как языковая “картина мира” // Когнитивная лингвистика конца XX века: Мат-лы междунар. науч. конф., Минск, 7 – 9 окт. 1997 г.: В 3 ч. / Минск. гос. лингв. ун-т. Мн., 1997. Ч. 1. С. 17 – 22.
3. Говард М. Сучасная культурная антрапалогія / Пер. з англ. І. Карпікава, М. Раманоўскага, А. Шыманскага; Пад рэд. П. Церашковіча. М., 1995.
4. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие. М., 1997.
5. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Ист.-этимолог. и этнолингвист. очерки фразеологии. Л., 1986.
6. Подюков И.А. Культурно-семиотические аспекты народной фразеологии: Дис. ... д-ра филологич. наук: 10.02.01. Пермь, 1996.
7. Садоўская А.Л. Чалавек у люстэрку фразеалогіі з кампанентам-арнітонімам // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып.1. Мн., 2002. С.163-169.
8. Садоўская А.Л. Птушка ў фразеалогіі і народнай культуры беларусаў // Роднае слова. 2002. № 12. С. 70- 72.
9. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata: Pr. zb / Pod red. J. Bartmińskiego. Lublin, 1990. S. 109 – 115.
10. Maćkiewicz J. Co to jest “językowy obraz świata” // Etnolingwistyka (Problemy języka i kultury). – Lublin, 1999. № 11. S. 7 – 25.

Пытанні для самаправеркі

1. Раскрыйце змест паняццяў “*карціна свету*”, “*моўная карціна свету*”, “*нацыянальная моўная карціна свету*”.
2. Раскажыце пра суадносіны паміж *карцінай свету* як адлюстраваннем рэчаіснасці і *моўнай карцінай свету* як інтэрпрэтацыяй рэчаіснасці ў выглядзе сукупнасці меркаванняў пра свет.
3. Патлумачце, чаму пры вызначэнні паняцця “*моўная карціна свету*” фармулёўка “*інтэрпрэтацыя рэчаіснасці*” лічыцца больш адэкватнай, чым тэорыя пра механічнае адлюстраванне свету або стварэнне мовай свайго аб’екта.
4. Якую ролю ў стварэнні моўнай карціны свету адыгрываюць фразеалагічныя адзінкі?
5. Прывядзіце свае прыклады адлюстравання “*наіўных*” уяўленняў пра свет у фразеалогіі беларускай мовы.